

نگاهی به کتاب از باب قرائت اطفال

• معین الدین محرابی

• سید علی کاشفی خوانساری، از باب
قرائت اطفال: کودکان و مطبوعات
پیش از مشروطه ایران، تهران: مؤسسه
انتشارات قدیانی، چاپ اول، ۱۳۸۲،
۳۶۵ ص، رقی.

«اولین مطالب دربارهٔ کودکان در مطبوعات ایران» (ص ۴۷ ۷۸)؛ فصل سوم: «نگاهی به چند نشریه» (ص ۷۹ ۲۶۸). فصل اخیر در دو بخش تنظیم شده است: «نشریات عهد ناصری» و «مطبوعات عصر مظفری». در بخش پایانی کتاب نیز «جمع‌بندی» مطالب صورت گرفته است. (ص ۲۶۹ ۲۷۷). سپس «منابع» (ص ۲۷۹ ۲۸۵)، «نمایه» (ص ۲۸۷ ۳۱۸) و در پایان نیز برخی تصاویر آمده است. (ص ۳۱۹ ۳۶۵). مباحث مطروحه در سه فصل کتاب بدین قرار است:

فصل اول

شناخت شرایط سیاسی ایران در دورهٔ مورد تحقیق، نشر کتاب، مطبوعات، آموزش عمومی، ادبیات کودک در ایران و جهان، تاریخ مطبوعات کودک در جهان، وضعیت اجتماعی کودکان و نوجوانان در عهد قاجار.

فصل دوم

در این فصل، ابتدا و آن هم در اشاراتی کلی، چند خبر کوتاه که دربارهٔ کودکان و نوجوانان بوده، به نقل از سه نشریهٔ فارسی چاپ هند (یعنی: سلطان الاخبار، جام جهان نما و سراج الاخبار) درج گردیده است. در ادامه نیز به نقل از دو روزنامهٔ چاپ ایران، یعنی: «کاغذ اخبار» و «وقایع اتفاقیه» که نخستین روزنامه‌های چاپ ایران به شمار می‌آیند، مطالبی دربارهٔ کودکان و نوجوانان ارائه شده است.

فصل سوم

در این فصل، از ۲۵ نشریه چاپ ایران و یک نشریهٔ چاپ هند که در آنها مطالبی دربارهٔ کودکان و نوجوانان نگارش یافته، یاد شده است. این نشریات عبارت است از:

زاهر یرادی باهرا، روزنامهٔ علمیهٔ دولت علیه ایران، المنطبعة فی الفاروس، فرهنگ، روزنامهٔ نظامی علمیه و ادبیه، روزنامهٔ علمی، دانش، مدرس فارسی (چاپ هند)، ورقهٔ ماه دارالفنون تبریز، ناصری، تربیت، الحديد، گایتزاگ، پایلاگ، گایتز، پایلاگ، ادب ادب (تبریز)، ادب (مشهد)، ادب (تهران)، معارف، کمال، فلاحت مظفری، معرفت، نوروز، دعوة الحق، مکتب.

انگیزهٔ مؤلف در تهیه کتاب:

«هدف این کتابچه، بررسی پیشینهٔ توجه به مخاطبان کودک و نوجوان در تاریخ مطبوعات ایران، طی سال‌های قبل از فرمان مشروطیت (۱۳۲۴ هـ.) است. می‌خواهیم رد پای حضور کودکان و نوجوانان را در نشریات آن سال‌ها جست‌وجو کنیم. می‌خواهیم بدانیم برای اولین بار، کجا به کودکان اشاره شد و از چه زمانی آنان مخاطب نشریات شده‌اند. می‌خواهیم بدانیم کدام نشریات برای نخستین بار، هدف خود را به طور خاص ارتباط با کودکان و نوجوانان تعیین کرده‌اند.» (ص ۱۱ ۱۲).

یکی از تازه‌ترین کتاب‌هایی که دربارهٔ مطبوعات ایران و به خصوص جایگاه کودک و نوجوان در مطبوعات پیش از مشروطهٔ ایران به چاپ رسیده، کتاب از باب قرائت اطفال است. این کتاب توسط سیدعلی کاشفی خوانساری که از پژوهشگران حوزه کودک و نوجوان، و درضمن یکی از تلاشگران حوزهٔ مطبوعات به شمار می‌آید، تألیف شده است.

این کتاب مشتمل بر یک «پیشگفتار» (ص ۷ ۱۰) و یک «مقدمه» (ص ۱۱ ۱۵) و سه فصل است که عناوین فصول سه‌گانهٔ آن چنین است: فصل اول: «بستر اجتماعی فرهنگی» (ص ۱۷ ۴۶)؛ فصل دوم:

نشریه «مدرس فارسی» را که در بمبئی به چاپ می‌رسیده مورد توجه قرار داده است. (ص ۱۱۹-۱۲۰)

۵. در این کتاب، به دفعات با تکیه کلام «جست‌وجوی ما» مواجه هستیم. از جمله: «ماهیت جست‌وجوی ما» (ص ۸، س ۲)، «موضوع جست‌وجوی ما» (ص ۸۵، س ۱۴)، (ص ۸۵، س ۲۱)، (ص ۱۰۵، س ۱) و...
 ۶. چراغ زیر از جمله نشریاتی است که در آنها مطالبی در ارتباط با کودک دیده می‌شود، ولی جای آنها در کتاب از باب قرائت اطفال خالی مانده است:

– روزنامه «دولت علیه ایران»، از نشریات عهد ناصری. نخستین شماره آن عطف به آخرین شماره روزنامه «وقایع اتفاقیه» شده، بنابراین با شماره ۴۷۲ آغاز شده است که تاریخ انتشار آن ۱۹ صفر ۱۲۷۷ است.^۱
 – روزنامه «ایران»، از نشریات عهد ناصری. نخستین شماره آن به تاریخ ۱۱ محرم ۱۲۸۸ منتشر شده است.
 – «شرف»، از نشریات عهد ناصری. نخستین شماره آن در محرم ۱۳۰۰ منتشر شده است.
 – «شرافت»، از نشریات عهد مظفری. نخستین شماره آن در صفر ۱۳۱۴ منتشر شده است.

* * *

مواردی از توجه به کودک که در روزنامه دولت علیه ایران، روزنامه ایران، شرف و شرافت آمده و مؤلف کتاب از باب قرائت اطفال از آنها غافل مانده است:

هرزگی یک معلم یا شاگرد خردسال خود
 «روزنامه دولت علیه ایران» در اخبار خود، به کرات و به دفعات، اخباری را درباره کودکان و نوجوانان به چاپ رسانده است. یکی از این اخبار، پیرامون هرزگی یک معلم یا شاگرد خردسال خود است که در نوع خود، از جمله اولین اخباری به شمار می‌آید که درباره تجاوز به کودکان بوده است.

در این خبر آمده است: معلمی در شیراز با یکی از شاگردان خردسال خود هرزگی کرده است و چون شاگرد، این مطلب را برای بستگان خود بیان نموده، معلم با فرستادن نقل سمی برای آن طفل، موجب هلاکت وی شده است.^۲

عمل جراحی یک کودک توسط یکی از پزشکان
 «روزنامه ایران» در اخبار خود، به دفعات، درباره کودکان و نوجوانان نیز اخباری را به چاپ رسانده است. یکی از این اخبار، پیرامون عمل جراحی یک کودک به وسیله یکی از پزشکان است. در این خبر می‌خوانیم:

حدود تاریخی، جغرافیایی و زبانی در تألیف این کتاب

«حدود این جست‌وجو، از نظر تاریخی مقید است به آغاز نشر مطبوعات در ایران از یک سو [۱۲۵۳ هـ.] و صدور فرمان مشروطیت در سال ۱۳۲۴ هـ. (۱۲۸۵ هـ. از سوی دیگر و از بعد جغرافیایی محدود است به مرزهای رسمی کشور ایران در آن روزگار (که در عمل با مرزهای امروز تفاوت واقعی ندارد) و از نظر زبان نیز مرزبندی خاصی لحاظ نشده و علاوه بر نشریات فارسی زبان، سایر نشریات نیز منظور واقع شده‌اند.» (ص ۱۴-۱۵).

مواردی از اشتباهات و نقاط ضعف کتاب

نظر به اینکه مؤلف کتاب، اطلاعات جامعی در موضوع مطبوعات کودک دارد، وی را می‌توان یکی از محققان و صاحب‌نظران مطبوعات کودک به شمار آورد. با این وصف، برخی اشتباهات و نارسایی‌ها نیز در کتاب راه جسته است که بیان مواردی از آن ضروری می‌نماید.

۱. در شیوه ارائه نقل قول‌ها که بالطبع لازم است تا در یک اثر تحقیقی، به دقت تمام در میان گیومه قرار گیرد کوتاهی شده است، به گونه‌ای که این عدم توجه، آسیب جدی‌ای بر کتاب وارد آورده است.
 ۲. از ارائه منابع و مأخذ غفلت گردیده و در مواردی اندک نیز که به کتابی استناد شده، شماره صفحه کتاب به نسیان رفته است.
 ۳. برخی از نشریاتی که با موضوع کودک پیوند خورده‌اند با واقعیت منطبق نیست. از آن جمله است: «دانش» (ص ۱۱۰-۱۱۹) و «ورقه ماه دارالفنون تبریز» (ص ۱۲۰-۱۳۰).

در نشریه «دانش»، نکته‌ای بر اینکه در موضع و یا موضعی از آن، مطالب قابل توجهی پیرامون کودک نوشته شده باشد، دیده نمی‌شود و نشریه نیز ویژه کودک و نوجوان نیست.
 زنده‌یاد محمداسماعیل رضوانی در مقدمه‌ای که بر دوره نشریه «دانش» به انضمام نشریه مبارکه دارالفنون تبریز نوشته‌اند، یادآور شده‌اند که نشریه دانش «نخستین نشریه دانشگاهی است.» (ص ۵)

درباره نشریه «ورقه ماه دارالفنون تبریز» نیز باید گفت که این نشریه، نشریه‌ای دانشگاهی بوده است و قول مؤلف محترم که نوشته‌اند: «اولین نشریه‌ای است که می‌توان با اطمینان گفت برای دانش‌آموزان منتشر می‌شده است.» (ص ۱۲۱)، از نقطه نظر اینکه برای دانش‌آموزان بوده جای تردید نیست، البته برای دانش‌آموزان سطوح بالا، دانش‌آموزانی که دوره کودکی و نوجوانی را از سرگذرانده و در دوره جوانی پای گذارده‌اند.
 ۴. علی‌رغم اینکه در مقدمه کتاب اذعان نموده که نشریات چاپ خارج را مد نظر قرار نخواهد داد، با این وصف، شاهد آن هستیم که

«روز پانزدهم شهر محرم [۱۲۸۸]، تفنگ میرزا آقا نام، آدم سیفالله خان، سهواً خالی شده، صورت و دست دختر خودش را مجروح ساخت. چون لابد قطع دست لازم بود، میرزا حسن پسر کوچک میرزا رضا قلی جراح که در سن شباب است، دست او را به چالاک‌ی بریده و صورتش را بخیه کرده و در کمال خوبی معالجه نمود.»^۳

تصویر کودک در لوگوی روزنامه

از آنجا که در زمان ناصرالدین شاه، نشان رسمی دولت ایران (شیر و خورشید) بوده و روزنامه «دولت علیه ایران» نیز چنانکه از نامش پیداست، روزنامه دولت به شمار می‌آمده، لوگوی آن از همان نخستین شماره، شیر و خورشید انتخاب شده است و در واقع، تصویر شیری است ایستاده که شمشیری به دست دارد و خورشید نیز بسان چهره دخترکی که معصومانه نگاه می‌کند، نمایان است.^۴

نخستین تصویر از یک کودک ایرانی

نخستین تصاویری که از کودکان ایرانی در مطبوعات عهد ناصری به چاپ رسید، تصاویری از شاهزادگان قاجاری است. در این خصوص باید به بیان این مطلب پرداخت که نخستین روزنامه‌ای که اقدام به چاپ تصاویری از کودکان (شاهزادگان قاجاری) نمود، روزنامه «دولت علیه ایران» است.

روزنامه «دولت علیه ایران» روزنامه‌ای مصور بود و در واقع نخستین منبعی است که تصاویر دولتمردان و رجال عهد ناصری در آن به چاپ رسیده است.

در صفحه دوم از شماره دوم این روزنامه و یا به عبارتی شماره ۴۷۳ (۲۶ صفر ۱۲۷۷)، نخستین تصویر یک کودک ایرانی به چاپ رسیده است و این کودک، کسی نیست جز کامران میرزانايب السلطنه (پسر سوم ناصرالدین شاه) که در سال ۱۲۷۲ هـ. متولد شده و در زمان چاپ تصویر، پنج سال داشته است.

تصاویر دیگری از همین شاهزاده ایرانی در شماره‌های ۴۹۱، ۴۹۲، ۵۳۲ و ۵۴۸ به چاپ رسیده است. هم‌چنین تصاویری از دوران طفولیت چند شاهزاده دیگر را نیز می‌توان در شماره‌های مختلف این روزنامه مشاهده نمود. از جمله: سلطان مسعود میرزا یمین‌الدوله (بعدها: ظل‌السلطان)، مظفرالدین میرزا (بعدها: مظفرالدین شاه) و...

تصویر و زندگینامه مختصری از چند کودک و نوجوان ایرانی

نخستین روزنامه‌ای که تصویر و زندگینامه مختصری از چند کودک ایرانی را به چاپ رسانده، روزنامه‌ای متعلق به عهد ناصری و موسوم به «شرف» بوده است.

بعدها روزنامه «شرافت» نیز که از مطبوعات عهد مظفری بوده، به همان صبغه و سیاق، مبادرت به چاپ تصویر و زندگینامه مختصری از

چند کودک ایرانی نموده است.

کودکان و نوجوانانی که تصویر و مختصری از زندگی‌شان در روزنامه «شرف» به چاپ رسیده است، عبارت است از:

۱- میرزا حسن مستوفی الممالک، ۱۳ ساله. ر ک: ش ۴۴، مورخ شوال ۱۳۰۳ هـ.، ص ۱-۳.

۲- سالارالدوله، ۷ ساله. ر ک: ش ۵۷، مورخ ربیع‌الآخر ۱۳۰۵ هـ.، ص ۱-۲.

۳- غلامعلی خان عزیزالسلطان (ملیچک)، ۱۲ ساله. ر ک: ش ۷۸، مورخ ۱۳۰۷ هـ.، ص ۱-۲.

کودکان و نوجوانانی که تصویر و مختصری از زندگی‌شان در روزنامه «شرافت» به چاپ رسیده است، عبارت است از:

۱- شعاع السلطنه، ۱۸ ساله. ر ک: ش ۴، مورخ جمادی الاول ۱۳۱۴ هـ.، ص ۱-۲.

۲- سالار الدوله، ۱۷ ساله. ر ک: ش ۵، جمادی‌الثانی ۱۳۱۴ هـ.، ص ۱-۳.

۳- حسینعلی میرزا اعتضاد السلطنه، ۵ ساله. ر ک: ش ۲۱، مورخ شوال ۱۳۱۵ هـ.، ص ۱-۲.

تصویر و زندگی‌نامه مختصری از دو کودک خارجی

شاید نخستین روزنامه‌ای که تصویر و زندگینامه مختصری از دو کودک خارجی را به چاپ رسانده است، روزنامه «شرف» از مطبوعات عهد ناصری بوده باشد. این دو کودک عبارت است از:

۱- پسر شش ساله پرنس کلیوم ولیعهد آلمان. در تصویری که از این کودک ارائه شده، وی لباس نظامی بر تن دارد و در کنار پدرش یعنی ولیعهد آلمان ایستاده است. ر ک: ش ۵۸ (جمادی الاول ۱۳۰۵ هـ.، ص ۱-۲).

۲- ویلهلمین پادشاه هلند، ۱۰ ساله. ر ک: ش ۸۰، مورخ ۱۳۰۸ هـ.، ص ۱-۴.

پانویس‌ها:

۱. نخستین روزنامه «وقایع اتفاقیه» در تاریخ ۵ ربیع‌الثانی ۱۲۶۷ هـ. منتشر شد و پس از ۴۷۱ شماره آخرین شماره آن در تاریخ ۲۸ محرم ۱۲۷۷ هـ. منتشر و بعد از آن از انتشار باز ایستاد. سه هفته پس از آن، یعنی به تاریخ ۱۹ صفر ۱۲۷۷ هـ. روزنامه «دولت علیه ایران» به جانشینی روزنامه «وقایع اتفاقیه» منتشر شد. به همین جهت، در شماره‌گذاری روزنامه «دولت علیه ایران»، شماره‌های «وقایع اتفاقیه» نیز منظور گردیده است. بنابراین نخستین شماره آن با شماره ۴۷۲ آغاز می‌گردد.

۲. روزنامه «دولت علیه ایران»، ش ۵۰۴، مورخ ۱۰ جمادی‌الاول ۱۲۷۸ هـ.، ص ۶.

۳. روزنامه «ایران»، ش ۵، مورخ ۲۴ محرم ۱۲۸۸ هـ.، ص ۳.

۴. لوگوی روزنامه «وقایع اتفاقیه» نیز در تمامی شماره‌ها، شیرو خورشید بوده است، ولی در خورشید آن، چهره یک دختر خردسال را نمی‌توان مشاهده نمود، بلکه در خورشید آن فقط می‌توان چهره یک انسان مادینه را مشاهده کرد.